

ALTERNATÍVA K DOGMATIZMU A SKEPTICIZMU ANALYTICKEJ FILOZOFIE

K. LORENZ, *Elemente der Sprachkritik*. Suhrkamp Verlag 1975, 265 s.

Analytická filozofia je dominantným smerom britskej filozofie 20. storočia. Teritoriálne aj obsahovo uzavretá do seba nepreniká výraznejšie po celé desaťročia do západoeurópskej alebo americkej filozofie. Diskusie, reflektujúce túto situáciu v sedemdesiatych rokoch, napr. rozhovor B. Mageeho s A. Montefiorem, však popri príčinách (ktorými nie sú zvláštnosti anglického jazyka, ako sa často uvádza, ale skôr akademizmus anglických univerzít či francúzska tendencia chápať filozofické problémy ako v podstate historické a pod.) a konštatovaní tejto uzavretosti poukázali na skutočnosť, že záujem o jazyk, podnietený anglickou analytickou filozofiou, medzitým prekročil hranice krajiny svojho vzniku. Práce týkajúce sa filozofie jazyka sa objavujú v Španielsku, Japonsku, Nemecku, Škandinávii či Taliansku a aj marxistická filozofia sa venuje analytickej filozofii vo forme jej kritiky. Spomenuté krajiny, rozvíjajúc filozofiu jazyka súčasne v pláne štrukturalistickom, fenomenologickom či marxistickom, majú navzájom viac vedeckých kontaktov ako s Britániou. Prítom však filozofická reflexia jazyka v týchto krajinách spláca Británii svoj vedecský dlh v pláne skôr historicko-filozofickom, kým systematické skúmanie jazyka často rozvíja už z vlastných zdrojov.

Kniha nemeckého filozofa Kuna Lorenza *Elemente der Sprachkritik* je typickým reprezentantom tejto tendencie. Autor sa v prvej časti práce koncentruje na kritické zhodnotenie dejín filozofie jazyka z aspektu postavenia jazyka v analytickej filozofii, pričom originalite a prínosu anglickej filozofie venuje patričnú pozornosť i ocenenie. V druhej časti sa autor zaoberá

systematickým skúmaním, predovšetkým významom komunikatívnej funkcie jazyka a predpokladom výstavy vedeckého jazyka.

Lorenz ako žiak P. Lorenzena, ktorý svojimi prácami *Logik und Grammatik* (1965), *Methodisches Denken* (1968) a predovšetkým svojou *Logische Propädeutik* patrí k priekopníkom kritického, presnejšie tzv. konštruktivistického záujmu o jazyk v Nemecku, pokračuje v problematike skúmania jazyka v intenciách Wittgensteinových *Investigations* s úsilím prekonať niektoré jeho nedostatky a na modeloch tzv. Lehr- a Lernsituationen exemplifikovať možnosti spoľahlivej komunikácie.

Recenzovanej knihe predchádzali práce: *Die Hintergebarkeit der Sprache* (1967), *Dialogspiele als semantische Grundlage von Logikkalkülen* (1968) a *Artikel „Kalkül“* (1970).

V štyroch kapitolách prvej časti knihy podáva Lorenz vývoj postavenia jazyka v analytickej filozofii. Jej rozbor v diele Russella a Moora predosiela kapitolou *Kritika jazyka ako dedička kritiky rozumu*, ktorej zámerom je ukázať, že analytická filozofia v dielach svojich zakladateľov reprodukuje už Kantom kritizované jednostrannosti konvencionálno-dogmatického prístupu Wollfovho racionalizmu na jednej a Humovho radikálno-skeptického prístupu na druhej strane, týkajúce sa hodnotenia schopnosti rozumu prenikať k realite. Hoci „obráť k jazyku“ predstavuje zmenu otázky o vzťahu myslenia k realite na otázku o vzťahu jazyka k realite, stačí podľa Lorenza v Kantovej kritike čistého rozumu (v časti *Dejiny čistého rozumu*) nahradiť „Vernunft“ pojmom „Sprache“ a získame aktuálne pôsobiaci komentár k situácii v analytickej filozofii.

fii, týkajúci sa cieľov, ktoré si kladú naturalisti a formalisti. (s. 62) Potom vraj treba súhlasiť s Kantom, že kritický prístup k jazyku ešte nebol zužitkovaný a na pozície Russella a Moora — ako ukazuje Lorenz v druhej kapitole — možno aplikovať Kantovu klasifikáciu: dogmatické a skeptické stanovisko.

V recenzii nebudeme reinterpretovať Moorovo chápanie analýzy jazyka ako nevyhnutnej podmienky filozofie s cieľom hľadať exaktné významy slov hovorového jazyka, ani Russellove ambície a nedostatky výstavby ideálneho jazyka v *Principia Mathematica*. Chceli by sme skôr ukázať, ako Lorenz hodnotí ich význam pre dejiny analytickej filozofie.

Z napätia medzi Moorovou orientáciou na tradovaný jazyk filozofie s cieľom urobiť ho redukciou na hovorový jazyk exaktnejším a Russellovým úsilím premeniť hovorový jazyk z predvedeckého štádia common sense na ideálny, vnútorne neprotirečivý a predovšetkým vede s'úžiaci jazyk sa rodí program logického empirizmu, reprezentovaný predovšetkým Viedenským krúžkom, a koncepcia linevistického fenomenalizmu, rozvíjaná Oxfordskou školou. Hoci obe tendencie sú historicky pevne zakotvené, rozvíjajú nové črty. V logickom empirizme sa podľa Lorenza javí úsilie udržať sa pomocou pragmatického obratu vedy v znakovom sprostredkovanom správaní v semiotike, ktorá, pretože sama musí byť experimentálne overovaná, nezabezpečuje metodicky zdôvodnený výber ideálneho jazyka. Táto tendencia uviazla experimentálne — empiricky. Lingvistický fenomenalizmus, ktorý hľadá zdôvodnenie oprávnenia používať hovorový jazyk, sa opiera o lingvistiku. Nevšima si však, podľa Lorenza, že za nástroj vyjasňovania jazyka si vyberá práve používanie jazyka, ktoré majú k dispozícii ling-

visti a ktoré treba ešte zdôvodniť. Tento smer viazne zasa historicko-empiricky.

Obe spomenuté tendencie vývoja analytickej filozofie, pretrvávajúce dodnes, akoby syntetizoval Wittgenstein vo svojich na prvý pohľad protikladných dielach dvoch tvorivých období — v *Traktáte* a vo *Filozofických skúmaniach*.

Súvis logického pozitivizmu s *Traktátom* rieši Lorenz v tretej kapitole a vo štvrtej analyzuje koreláciu lingvistického fenomenalizmu s *Filozofickými skúmaniami*. Napriek rozličným východiskám a rozličným vplyvom dospieva Lorenz k názoru o hlbších vnútorných súvislostiach medzi *Traktátom* a *Filozofickými skúmaniami*. Podotýkame, že podobnú interpretáciu nachádzame aj v marxistickej kritike Wittgensteinovej filozofie (porovnaj napr. M. S. Kozlova: *Filosofia i jazyk*, Moskva 1972).

Vývoj analytickej filozofie, ovplyvnený Wittgensteinom, sa však znova vetví a reprodukuje tendencie predwittgensteinovského obdobia, smeruje k ďalšej obsahovej i formálnej diferenciácii filozofickej reflexie jazyka.

Lorenz podal vývin analytickej filozofie dynamicky a predovšetkým kriticky. Súčasný záujem o jazyk, ktorý sa prejavuje nielen v širokom spektre rozličných vied — sémantika, semiotika, nové odvetvia lingvistiky at., autor odvodzuje z bohatstva Russellovho a Moorovho iniciujúceho úsilia rovnako ako aj obmedzenia, vyplývajúce z neho pre lingvistickú filozofiu.

Druhá časť knihy predstavuje pokus o konštruktivistickú alternatívu k skeptickému a dogmatickému prístupu k jazyku. Pozostáva z konštrukcie a explanácie primárnej a sekundárnej dialogickej situácie, spojenej kapitolou o jazykových konštrukciách, ako sú predikácia, regulácia, abstrakcia, individuácia. V kapitole sa napriek

autorovmu úsiliu filozofická ambícia často rozplýva v lingvizme.

Lorenz sa sústreďuje na dialogickú situáciu, ktorá je nielen rámcom realizácie hovorového jazyka, ale vo filozofii od Platóna po Wittgensteina sa často volí ako forma filozofického vysvetľovania, a to zrejme nie náhodne. Lorenzova analýza sa však nevzťahuje na dialogickú situáciu filozofického vysvetľovania, ale robí akoby metodologický krok dozadu k predpokladom adekvátneho osvojenia si konania na základe zmysluplnej a zrozumiteľnej dialogickej situácie učenia a učenia sa, ktorú pokladá za bázu každej vedeckej explanácie, ale aj hovorenia a konania. Situácia, ktorá by sa mala v procese učenia a učenia sa vždy aktualizovať, je vyjadrením úsilia neprijímať nekriticky ani jednu jazykovú istotu, pokiaľ nie je potvrdená realizáciou dialogickej situácie.

Lorenzova konštruktivistická alternatíva sa tak zaraďuje medzi terapeutické programy filozofie, jazyka či oboch. Ide o syntetizujúce úsilie, v ktorých lingvisticko-fenomenalistickú analýzu prehlbuje pragmaticko-experimentálne hľadisko overovania fingovaných jazykových konštrukcií, konkrétne dialógov v procese učenia a učenia sa v najširšom zmysle slova. V tomto programe možno uskutočniť kritické hľadanie odpovede na otázku o začiatku zmysluplnej reči (Rede). „V analytickej filozofii sa potreba tohto postupu pociťuje o to násťojčivejšie, že si za cieľ postavila skúmanie jazykových prostriedkov a riešenie formalistov a naturalistov ju zaviedlo do slepej uličky.“ (s. 149) Chápanie postavenia jazyka v konštruktivistickom chápaní, je výrazne pragmatické. Ponecháva bokom sémantické, ale hlavne syntaktické aspekty, pretože výpovede konštruujúce dialogické situácie si nekladú za cieľ odhaliť abstraktnú schému syntaktickej organi-

zácie, ale ukázať, ako je výpoveď spojená so situáciou. Autor sa tak pohybuje v dynamickom pláne jazyka, zahrňujúcom akty konkrétnej aktualizácie jazyka.

Rozlíšenie primárnej a sekundárnej dialogickej situácie neopakuje protirečenie medzi ideálnym a hovorovým jazykom, hoci sa týka hovorového a vedeckého jazyka.

Primárna dialogická situácia je modelom tzv. Redesituation, ktorú tvoria výpovede charakterizované zmysluplosťou, zrozumiteľnosťou. Tieto vlastnosti dostatočne zaručujú spoľahlivosť reči súčasne s predpokladom použitia predikáty vo vhodných situáciách. Podľa Lorenza kolísanie dôvery v istotu tradovaných spôsobov reči spočíva práve v schopnosti reči predstavovať predmety reality. To nás ďalej vedie, ba vyžaduje si teoretické pochybnosti o exemplifikovaní jazykovo tradovaných rozdielov a súčasne učí navrhovať alternatívy k situáciám vviazaným doterajším spôsobom. „Zrekonštruovať spoľahlivý jazyk znamená uviesť kontrolovanú súvislosť medzi hovorením a konaním, ktorá pokračuje samú zrozumiteľnosť reči a slúži na jej zdôvodnenie.“ (s. 233)

Nedostatkom Lorenzovho prístupu je chápanie jednotlivých situácií učenia sa ako uzavretých systémov bez sociálno-historického kontextu a genézy. Jeho konštrukcie síce predstavujú návrhy možných situácií, ktoré spĺňajú svoj cieľ — spoľahlivú komunikáciu — do takej miery, do akej sa dajú uskutočniť. Nezohľadňujú však existenciu stereotypov, vlastných členom určitého jazykového kolektívu, t. j. skutočnosť, že aktualizácia jazyka v reč je podmienená sociálne, pričom jestvuje diachronická i synchronická mobilita. Nevšima si ani vývoľový moment: jazyk viaže k pôvodným situáciám, v ktorých bol použitý a prípad-

nú extrapoláciu traktuje už ako porušenie modelu.

Sekundárna dialogická situácia zostáva z výpovedí, ktoré niečo tvrdia. Nárokujú si nielen na zmysluplnosť, ale aj na platnosť, Lorenz sa chce zaoberať možnosťou tvorenia takýchto výpovedí, čo by nakoniec malo byť nevyhnutne cieľom konštruktivistického programu, pretože by spĺňalo požiadavku alternatívnej konštrukcie pravdivých výpovedí nerozporného vedeckého jazyka. Rozboru sekundárnej dialogickej situácie autor venuje pomerne menej miesta, a tým sú výsledky jeho úvah nevyhnutne nepresvedčivé. Iba v celkom všeobecných črtách uvádza ako príklad konštrukciu dialogického zavedenia tradovaných logických partikul, a to „a“ a „ak-tak“. Lorenz sa domnieva, že zdôvodniť výpovede tohto typu netreba a často ani nemožno návratom k primárnej dialogickej situácii. Ak sú to ale výpovede zmysluplné a tzv. dialogdefinit (také, o ktorých možno viesť dialóg a výpoveď po argumentoch a protiaargumentoch potvrdiť), tak ich možno zdôvodniť logickým súvisom. Tým sa podľa autora otvára

možnosť zdôvodnenia komplexnejších, a to logicky spojených výpovedí, lebo ide o logické uzatváranie, ktoré sa odohráva výlučne v sekundárnej dialogickej situácii a zaobíde sa bez návratu k primárnej dialogickej situácii, pretože platnosť tu zaručuje sama forma zloženia výpovedí pomocou logických partikul. [s. 240]

Problémami výstavby teórie ako zdôvodnenia výpovedí sa však autor už nezaobrá.

K. Lorenz sa v diele *Elemente der Sprachkritik* nielenže pokúsil o konštruktivistickú alternatívu k dogmatizmu a skepticizmu postojov pri riešení postavenia jazyka v analytickej filozofii, ale prináša súčasne mnoho významných obsahových i metodologických problémov. Tie si vyžadujú kritické zhodnotenie z pozícií marxistickej filozofie, ale aj niektorých špeciálnych vied, napríklad lingvistiky. Lorenzovu knihu pokladáme za fundovaný príspevok k dejinám analytickej filozofie a za závažný podnet k riešeniu filozofických aspektov jazyka a komunikácie.

Marianna Oravcová